

DOI 10.46493/2663-2675-2021-3-4-6
УДК – 929.327.82.008(477)

ЖІНОЧЕ ОБЛИЧЧЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДИПЛОМАТІЇ

Журнал «Зовнішні справи» презентує нову рубрику «Жіноче обличчя дипломатії». Цей масштабний проект, присвячений 30-річчю незалежної України, ініціювало Наукове товариство історії дипломатії та міжнародних відносин, створене та очолюване доктором історичних наук Іриною Борисівною Матяш. Проект підтримала Асоціація зовнішньої політики України на чолі з Надзвичайним і Повноважним Послом Володимиром Дмитровичем Хандогієм, Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України, інші небайдужі. За задумом натхненника і ведучої рубрики Ірини Матяш, «Жіноче обличчя дипломатії» звільнить від незаслуженого напівзабуття історичні постаті, познайомить із поглядом нинішніх послів на специфіку дипломатичної служби, зацентрує на ролі, яку відіграють у дипломатичній кухні дружини амбасадорів. Відкриває серію публікацій наукова розвідка Ірини Матяш, присвячена дипломатичній діяльності Надії Суровцової.

Перша жінка на керівній посаді у зовнішньополітичному відомстві Української Народної Республіки

Гендерне питання в історії української дипломатичної служби має особливий інтерес, оскільки в історіографії ця проблема практично не порушувалася. В численних працях українських і зарубіжних дослідників, присвячених створенню та розвитку зовнішньополітичного відомства УНР за доби Української революції

1917 – 1921 років, висвітлено діяльність Генерального секретарства справ міжнародних УНР і Міністерства закордонних справ Української Держави/УНР, українських дипломатичних місій, іноземних представництв у Києві та Одесі, внесок Олександра Шульгіна, Дмитра Дорошенка, В'ячеслава Липинського, Олександра Лотоцького, Яна Токаржевського-Карашевича, Миколи Галагана, Василя Сікевича, Василя Оренчука, Івана Красковського, Михайла Тишкевича, Андрія Ніковського та інших дипломатів до розбудови дипломатичної та консульської служби УНР. Водночас постаті жінок – співробітниць центрального апарату зовнішньополітичного відомства і перших українських дипломатичних місій – досі залишаються «в тіні», тоді як Надія Суровцова, Оксана Лотоцька, Ірена Добродієва, Оксана Храпко-Драгоманова, Ганна Чикаленко-Келлер, Марія Донцова та інші представниці дипломатичного жіноцтва залишили помітний слід у формуванні організаційних засад і традицій української дипломатії.

Завдання цієї статті полягає в реконструкції дипломатичної діяльності першої жінки – очільниці самостійного структурного підрозділу українського зовнішньополітичного відомства, історикіні, журналістки, громадської діячки Надії Віталіївни Суровцової (1896 – 1985). Завдяки її детальним спогадам, документальним публікаціям та біографічним дослідженням (Л. Падун-Лук'янової, І. Кривошеї, Л. Якименко, О. Рубльова, П. Синицького та інших)¹ постать нескор-

ної українки нині широко відома. На будинку в Умані, де Н. Суровцова провела останні роки життя, встановлено меморіальну дошку. Водночас інформація про її діяльність у дипломатичних установах досить фрагментарно відтворена в історіографії за її спогадами і потребує систематизації на підставі архівних документів.

До штату зовнішньополітичного відомства Надія Суровцова потрапила випадково. Пріоритетом у доборі кадрів до новоствореного дипломатичного відомства було знання іноземних мов, а вона вільно володіла французькою і німецькою мовами – вивчала їх з дитинства під керівництвом матері. Питання про гендерні квоти ще не мало актуальності. Її переваги перед іншими претендентами полягали, крім знання мов, в комунікативних навичках, умінні опановувати нові напрями діяльності й швидко вчитися, володінні технікою машинопису. Генеральне секретарство міжнародних справ було створено 22 грудня 1917 року шляхом реорганізації з Генерального секретарства справ міжнародних, канцелярію якого 6 грудня 1917 року очолив уродженець Санкт-Петербурга «з українською душею», правник і громадський діяч Кость (Костянтин) Володимирович Лоський (1874 – 1933). Саме завдяки його сприянню Надія Суровцова з'явилася в штаті цього державного органу.

Вона щойно повернулася до Києва з Петербурга, де навчалася на історико-філологічному факультеті Бестужевських вищих жіночих курсів. Тоді це був провідний жіночий університет Російської імперії, здобути освіти в якому прагнуло багато українок, а кафедру історії очолювала українська історикиня та етнографиня, перша жінка в Російській імперії, що здобула ступінь почесного доктора історії, Олександра Єфименко. Місто на Неві для отримання вищої освіти дівчина обрала за власним бажанням попри поради батька – випускника Університету св. Володимира, закінчивши з відзнакою 1912 року семирічну школу і склавши екстерном іспити в Уманській гімназії (вона проживала в Умані з батьками з 1903 року). Під час навчання Надія активно співпрацювала з Українською студентською громадою, що діяла протягом 1898 – 1916 років у Санкт-Петербурзі, та з Українською громадою Петербурга, долучилася до політичної діяльності.

В березні 1917 року студентський революційний комітет делегував її до Києва із завданням повідомити Голові Центральної Ради про бажання пітерських студентів-українців повернутися на Батьківщину для боротьби за її державність. Надія отримала позитивну відповідь Михайла Грушевського і не збиралася вже повертатися до Петербурга – тим більше, що Бестужевські курси було реорганізовано й долучено до Петроградського університету (знову перейменованого).

Деякий час вона провела в Умані, працювала репетитором, збираючи кошти на навчання, і невдовзі приїхала до Києва, щоб завершити навчання вже в Україні. У вересні 1917-го дівчина вступила на останній (четвертий) курс історичного та юридичного факультетів Київського університету. Водночас, щоб фінансово не залежати від родини й довести свою самостійність, вона шукала працевлаштування.

Знаковою в долі Надії Суровцової стала випадкова зустріч з Ігорем Лоським, знайомим їй з Петербурга. Вони іноді зустрічалися там у книгарні, обговорювали нові видання, Ігор дослухався до порад дівчини щодо вибору видань з української літератури².

Юнак також починав новий етап життя. Він склав вступні іспити до 2-ої української гімназії імені Кирило-Мефодіївського товариства, де всі предмети викладалися винятково українською мовою. Родина Лоських навесні 1917 року теж переїхала до Києва. Кость Володимирович брав участь в організації роботи Центральної Ради, а з 24 травня працював на посаді комісара Тимчасового уряду в Бучачі на Тернопільщині. Обласний комісаріат Галичини та Буковини з Тернопільською та Чернівецькою губерніями у складі, перейменований рішенням Тимчасового уряду з Галицько-Буковинського генерал-губернаторства, очолював майбутній міністр закордонних справ Дмитро Дорошенко. Невдовзі К. Лоський став помічником Тернопільського комісара Івана Красковського (майбутнього радника міністра закордонних справ Української Держави і голови Надзвичайної дипломатичної місії УНР на Кавказі). На початку вересня 1917 року І. Красковський виїхав до Києва, де обійняв посаду заступника генерального секретаря внутрішніх справ. До 30 січня 1918-го Раду Народних Міністрів УНР і одночасно з 15 червня 1917-го до 11 січня 1918 року Генеральне секретарство внутрішніх справ очолював Володимир Винниченко. 20 вересня 1917-го за сприяння свого нещодавнього керівника призначення на посаду керівника «виселенсько-плінницько-біженецького» відділу секретарства отримав Кость Лоський. До цього підрозділу він на прохання сина і пригадуючи зустрічі в українському клубі у Петербурзі прийняв на роботу діловодом Надію Суровцову. Їй довелося долучитися до організації допомоги біженцям з Холмщини і Галичини, організації центрів захисту та опіки громадян, розроблення «Тимчасових правил з управління справами допомоги біженцям в Україні», підготовки засідань у листопаді 1917 року виконавчого комітету Крайової наради у справах біженців при Генеральному Секретаріаті УНР, яку очолив Кость Лоський. Організація мала право одержувати з Державної скарбниці цільові кошти й асигнувати організаціям біженців відповідно до

¹ Якименко, Людмила; Кривошея, Ігор. Надія Суровцова (1896 – 1985): у пошуках втраченого часу. Умань : Сочінський М. М., 2016. 279 с.; Синицький, П. Е. Громадсько-політична діяльність Н. В. Суровцової (1896 – 1985) : дис...канд. іст. наук : 07.00.01 «Історія України» / НАН України, Ін-т історії України. Київ, 2010. 230 арк. ; Рубльов, О. С.: Синицький, П. Е. До історії вітчизняного советофільства початку 1920-х років: співробітництво Н. Суровцової у часописі «Нова Громада» (1923 – 1924). Проблеми історії України XIX – початку XX ст. Київ, 2007. Вип. 13. С. 197 – 219; Плющ, Л. Пам'яті Надії Суровцової : спогади. Сучасність. 1985. № 12. С. 84 – 90; Роженко, М. Надія Суровцова в справах «УНЦ» та «УВО». Укр. слово. 1996. 7 берез. (Чис. 10). С. 12; Кривошея, І. Якименко, Л. Участь Надії Суровцової в Українській національно-демократичній революції (1917 – 1921 рр.). Київські історичні студії : зб. наук. пр. 2016. № 1. С. 78 – 86 та ін.

² Суровцева, Надія. Спогади. Київ: Видавництво ім. О. Теліги, 1996. С. 71

поданих і затверджених рахунків. Виконком вирішував питання виділення коштів, одягу, помешкань, складання кошторисів, встановлювалися норми харчування, визначалися механізми отримання виділених коштів. Усі рішення протоколювалися. В робочий і позаробочий час Надія ближче познайомилася з колегами-галичанами. Вони викликали повагу дівчини українською мовою («тою мовою, що нею вони не тільки розмовляли, але й училися, думали, відчували, хоч поза нею знали мови польську та німецьку») та європейськими манерами. Разом з ними вона відвідувала принагідно лекції в Українському народному університеті та планувала скласти іспит з грецької мови, яку на Бестужевських курсах не викладали. Та часу на повноцінне навчання в університеті Надії бракувало.

6 грудня 1917 року Кость Лоський очолив канцелярію Генерального секретарства справ міжнаціональних. З липня 1917-го посаду генерального секретаря обіймав Олександр Шульгин – за визначенням Надії Суровцової: «...людина високої культури і, мабуть, душі»³. Компетенція державного органу поширювалася не лише на внутрішні міжнаціональні питання, а й на забезпечення взаємодії з іноземними представництвами, що залишалися в Києві з часів імперії. У структурі Генерального секретарства діяли два підрозділи: департамент і канцелярія з консульським, загальним, міжфедеративним, внутрішнім, літературним відділом та політичною секцією в її складі. Пріоритетне завдання консульського відділу полягало в розробленні правових засад діяльності консульств та налагодження контактів з іноземними консулами. Разом зі своїм керівником перейшла до Генерального секретарства справ міжнаціональних і Надія Суровцова.

А за два тижні вона опинилася у статусі діловода в Генеральному секретарстві справ міжнародних, створеному шляхом реорганізації 22 грудня 1917 року з Генерального секретарства справ міжнаціональних. Попри її дещо небезпідставно упереджене ставлення до К. Лоського (вважала його «просто петербурзьким чиновником з певними малоросійськими симпатіями») Надія Суровцова, не вагаючися, прийняла його запрошення на роботу в зовнішньополітичному відомстві. Відчуття причетності «до самого джерела політики, міжнародних справ» стало потужним мотивом у кар'єрному просуванні дівчини. В спогадах вона з гордістю наголошувала, що «з діловода біженецьких справ стала начальником загального відділу міністерства закордонних справ»⁴. Утім, пам'ять дещо підводила її під час написання спогадів щодо назв підрозділів, де їй довелося працювати. Спершу Надія Суровцова, як і галичани Йосип Суховерський і Василь Оренчук, обіймала посаду діловода. Колеги були практично однолітками й ровесниками Надії Суровцової, мали юридичну освіту і

досвід практичної роботи у сфері юриспруденції та громадської діяльності. Зовнішньополітичне відомство деякий час базувалося на Хрещатику, 38 у готелі «Савой». Як згадувала Надія, «ми на Хрещатику були по горло зайняті своїми справами, вимірювали міру незалежності Генерального секретаріату, захоплювалися тими діями, які обстоювали принципи дедалі більшого унезалежнення від Росії, з її безлюддям, і обурювалися тими, хто тупцював на автономічних позиціях»⁵.

З ухвалою Центральною Радою 9 (22) січня 1918 року IV Універсалу, яким УНР проголошувалася «самостійною, ні від кого незалежною, вільною суверенною державою українського народу», Генеральний секретаріат було перейменовано на Раду народних міністрів, а Генеральне секретарство міжнародних справ – на Народне міністерство закордонних справ. У новому статусі зовнішньополітичне відомство продовжило діяльність у сфері «відання політичних зносин УНР з іншими державами» та охорони «інтересів українських громадян в чужоземних державах і чужоземних підданих в межах УНР»⁶. Усі служби зовнішньополітичного відомства розташувалися в будинку званого цукропромисловця, колекціонера і мецената Федора Терещенка на вулиці Терещенківській, 9. «Помешкання було дуже показне, чудово умебльоване, але воно зовсім не надавалося для канцелярій», – згадував згодом міністр закордонних справ у гетьманському уряді Дмитро Дорошенко⁷. Кабінет міністра розташували в колишній спальні, робоче місце діловода обладнали «в невеличкому кабінеті (колишньому будуарі жінки Терещенка), чудесній кімнаті з гобеленами, білим мармуровим каміном та широкими дверима»⁸. В цій кімнаті працювала Надія Суровцова. «Широкі двері» вели до кабінету Василя Оренчука. Загалом для потреб Генерального секретаріату міжнародних справ було надано 10 кімнат, три передпокої, кухню і дві кімнати для технічного персоналу. Робочий день співробітників спершу розпочинався о 10:00 годині і закінчувався о 15:00. «Ми приходили щодня на роботу, полагоджували біжучі справи і не знали доладу, що саме діється на світі, – писала Надія Суровцова. – Знали тільки, що представники большевиків у Центральній Раді стояли в опозиції, а у Харкові їх угруповання були сильніші, ніж у Києві»⁹. У цей момент більшовицькі війська впритул наблизилися до Києва. Проте робота міністерства тривала. Надія Суровцова та Ольга Рачинська приходили на роботу з дому, інші співробітниці залишалися навіть вночі на Терещенківській через обстріли. Траплялося ночувати в робочому кабінеті також і Надії. На такі випадки дівчата мали для вечери «запас шкоринок» (бо з хлібом у Києві було сутужно), розмочували їх в окропі і тим живилися. А зранку починали виконання своїх службових обов'язків.

³ Суровцева, Надія. Спогади С. 73.

⁴ Там само. С. 75.

⁵ Суровцева, Надія. Спогади. С. 75.

⁶ Історія української дипломатії... С. 107.

⁷ Дорошенко Дмитро. Мої спомини про недавнє минуле (1914 – 1920 роки): Науково-популярне видання. К.: Темпора, 2007. С. 261.

⁸ Суровцева, Надія. Спогади С. 75.

⁹ Там само. С. 75.

Українська дипломатична служба, що народжувалася як держаний інститут у буремні революційні роки, потребувала кваліфікованих фахівців не лише для відповідних підрозділів центрального апарату зовнішньополітичного відомства, але й для закордонних установ. Відтак уже з перших днів діяльності Генерального секретарства справ міжнародних постало питання про започаткування підготовки майбутніх дипломатів – насамперед для роботи в консульських установах. Спершу зовнішньополітичне відомство попри нагальну потребу не мало можливості організувати теоретичну підготовку претендентів на консульські посади. На заваді започаткуванню спеціальної освіти працівників новостворюваної консульської служби ставали як об'єктивні причини (брак висококваліфікованих викладачів, компетентних у сфері консульських зносин, та матеріальних ресурсів), зумовлені новизною поставленої проблеми, так і причинами непереборної сили, незалежні від волі виконавців (наступ більшовиків на Київ і тимчасовий переїзд унаслідок цього уряду до Житомира). Надія Суровцова залишалася у захопленому більшовиками Києві, як вона писала, «на нелегальному становищі» – з паспортом на чуже ім'я, й вірила у повернення уряду. З її колег у місті залишався лише Юліан Гржимала-Маринович. Вони разом вчили грецьку мову й стежили за новинами з Берестя, де делегація Центральної Ради проводила переговори з Центральними державами.

Після повернення Центральної Ради до Києва у березні 1918-го було відновлено роботу міністерства й досягнуто домовленості про заснування при Українському науковому товаристві економістів Консульських курсів, покликаних у стислий термін дати необхідні фахові знання тим, хто невдовзі мав обстоювати економічні інтереси молодій незалежній державі на міжнародній арені та захищати права українських громадян у зарубіжних країнах. Курс навчання передбачався двомісячний, а ви-

моги до освіти претендентів були досить високі: «...знати українську мову і яку-небудь чужоземну, мати вищу юридичну або економічну освіту»¹⁰.

Тим часом наказом № 11 від 29 березня 1918 року на посаду завідувача консульського відділу було призначено старшого урядовця для особливих доручень Йосипа Суховерського, а на посаду завідувача юридичного відділу – діловода Василя Орендучука. Завдання консульського відділу визначалися як «охорона інтересів українських підданих, проживаючих за границею, а також охорона чужоземних підданих, проживаючих на Україні», листування з консулами, видача в разі потреби посвідчень громадянам на в'їзд і виїзд з України. На посаді діловода у складі відділу деякий час залишалася Надія Суровцова, працювали канцеляристи 1-го розряду Ольга Рачинська, Роман Винявський, Юліан Гржимала-Маринович, Володимир Даньківський та канцеляристи 2-го розряду Софія Вольська, Аделаїда Давидова, Єлизавета Слабневич.

Єдина серед усіх співробітників відділу Надія Суровцова була рекомендована для навчання на Консульських курсах. До середини квітня 1918 року комітет отримав заяви від 75 осіб, котрі мали відповідну освіту і знання мов. Це були переважно випускниці інститутів шляхетних дівчат зі знанням французької, англійської і німецької мов та володінням друкарськими навичками; випускники юридичних, історичних, історико-філологічних та філологічних факультетів зарубіжних університетів зі знанням 3 – 7 іноземних мов; державні службовці або військовики, що втратили роботу, з досвідом роботи у сфері зовнішніх зносин та знанням іноземних мов; представники шляхетних родів, які знали мови та володіли питаннями етикету в силу свого виховання; особи, які закінчили бухгалтерські курси. Отримавши фахові знання на Консульських курсах такі слухачі могли стати професійним фундаментом консульської й ди-

¹⁰ІЦДАВО України. Ф. 2592. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 32.

пломатичної служби. Не випадково Надія Суровцова у своїх спогадах називала цей перший навчальний заклад з підготовки дипломатів «Консульською академією». Прийом на курси відбувався без іспитів, шляхом перевірки документів та співбесіди українською мовою. За результатами співбесіди 17 квітня 1918 року претендентів розподілили на три групи: дійсні слухачі – 28 осіб, вільні слухачі – чотири особи, кандидати на слухачів – 39 осіб. Категорію вільних слухачів складали співробітники різних міністерств, які потребували кваліфікованих фахівців у сфері зовнішніх зносин. Рекомендована від МЗС на навчання Надія Суровцова потрапила до другої групи. Тоді вона вже отримала призначення на посаду керівника самостійного підрозділу і мала у своєму підпорядкуванні двох співробітників: Олександра Шуберта-Полюгу та Юліана Гржималу-Мариновича. Навчання на консульських курсах розпочалося 20 квітня 1918-го і мало тривати 10 тижнів замість попередньо планованих двох місяців, однак завершити його за доби Центральної Ради в УНР не довелося.

Після приходу до влади 29 квітня 1918 року гетьмана Павла Скоропадського у міністерстві залишилася частина співробітників, зокрема Кость Лоський, Надія Суровцова, Василь Оренчук. «Я сиділа у тому самому кабінеті з gobеленами на стінах та мармуровим каміном... за вікном був той самий сквер, а далі Ботанічний сад, де йшли бої з більшовиками. Через цей самий кабінет ходили до міністра та Лоського представники Антанти, Польської сили збройної, консули і після Берестейського миру представники Німеччини, Австрії, Туреччини, Болгарії... Обставини мінялися, а кабінет і я лишались ті самі», – згадувала Надія Суровцова¹¹. В нових обставинах їй довелося на деякий час повернутися до репетиторства, але не зі студентами, а із заступником міністра закордонних справ Олександром Палтовим – особи, близької до гетьмана. За визначенням Дмитра Дорошенка, це була «розумна, здібна і енергійна людина, яка уміла знайти в усіх обставинах і поводитися з великим тактом»¹². Призначений 3-го травня на посаду заступника міністра закордонних справ, він тимчасово виконував обов'язки помічника Державного Секретаря і одразу відчув потребу вивчення української мови, володіння якою йому бракувало на високих посадах. Олександр Палтов попросив Надію навчити його української мови і здивував свою вчительку серйозним ставленням до навчання. «Палтов учився, насправді вчився і працював, – згадувала Н. Суровцова. – Це була не наша людина, але вона викликала до себе повагу. Не кажучи вже про те, що він насправді розумівся на дипломатії,

принаймні з тим її обсягом, який я зустрічала до того часу»¹³. Зі свого боку Олександр Палтов допоміг Надії опанувати тонкощі дипломатичного листування. МЗС скеровувало писати численні ноти німецьким представникам через конфлікти українського населення з німецьким військом, безпідставні арешти українців тощо. За підготовку нот відповідали радники, але якось О. Палтов доручив написати ноту Надії й принести на заняття з мови. Перший варіант виявився зовсім невдалим, заступник міністра просто цілком його перекреслив, другий – кращим. Зрештою завдяки поясненням і виправленням помилок Надія навчилася писати ноти. Ці навички їй згодилися під час навчання на Консульських курсах.

Призначений 20 травня 1918 року керівником гетьманського МЗС Дмитро Дорошенко поновив на посаді старшого радника міністерства професорської колегії Консульських курсів професора Оттона Ейхельмана. Відтак було відновлено роботу курсів. Навчання відбувалося у вечірній час, що дозволяло слухачам не відволікатися від основної праці. Курси давали також добру нагоду слухачам поновити знання іноземних мов. Через різні причини (зміни у лекторському складі, скорочення курсу тощо) кількість запланованих годин скоротилася до 189, але результат виправдав очікування: «...слухачі і слухачки виховувались на ідеї української державності, на поглядах економічних інтересів України в момент сучасного життя»¹⁴. Серед випускників, які першими отримали профільну освіту, була і Надія Суровцова. Ця подія була справді визначною в її житті. По-перше, тому, що іспити з міжнародного права приймав улюблений університетський викладач батька професор Ейхельман. По-друге, тому, що «для жінок того часу це було новиною»¹⁵. По-третє, тому, що з дипломом Консульських курсів вона отримала необхідні для дипломатичної служби знання і право займати дипломатичні посади.

Відтак Надія Суровцова очолила політичний відділ у складі Департаменту міністерства й «перейшла до величезної зали, різьбленої дубової ідальні Терещенків з розсувними дверима до парадної білої зали»¹⁶. Інтер'єр кабінету («мій столик стояв біля вікна, за мною стіл Полюги, в навкруги – кілька столів інших співробітників»¹⁷) зберігся на єдиному вцілілому її фото того часу. В її підпорядкуванні у відділі працювали, крім Олександра Полюги, Теодозій Ставничий (звільнився 1 червня 1918-го), Роман Винявський, Іпена Добродієва та Петро Сосенко¹⁸. На чолі консульського та юридичного відділів залишалися Йосип Суховерський і Василь Оренчук,

¹¹ Суровцева, Надія. Спогади. С. 81.

¹² Державний вісник. 1918, 18 травня. № 2. С. 2; Дорошенко Дмитро. Мої спомини про недавнє минуле (1914 – 1920 роки): Наук.-поп. видання. К.: Темпора, 2007. С. 263 іл.; Гай-Нижник П. «Сірий кардинал» гетьмана П.Скоропадського (Нариси до політичного портрету О.О. Палтова). Людина і політика. 2004. № 3. С. 147 – 151.

¹³ Суровцева, Надія. Спогади. С. 82.

¹⁴ ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. I. Спр. 53. Арк. 23.

¹⁵ Суровцева, Надія. Спогади. С. 82.

¹⁶ Суровцева, Надія. Спогади. С. 82.

¹⁷ там само.

¹⁸ Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917– 1924 рр.): документи і матеріали / Держкомархів України, Укр. НДІ архів. справи та документознавства; [авт. передм., упоряд.: І. Б. Матяш та ін.; редкол.: К. І. Грищенко (голова) та ін.]. Київ: Вид-во гуманіт. л-ри, 2010. С. 161.

що мали також і функції радників міністра; загальним відділом керував Володимир Дьяконенко, бухгалтерсько-господарчим – Петро Рибка.

Повсякденна робота передбачала письмове, а іноді й особисте спілкування з іноземними представниками, виконання доручень міністра, участь у громадському житті. Як громадська активістка і керівниця самостійного підрозділу Надія Суровцова потрапила разом з Федором Слісаренком від МЗС до страйкового комітету, який мав забезпечити спротив переведенню діловодства міністерств на російську мову. Оскільки діловодство зовнішньополітичного відомства велося українською або тодішньою мовою дипломатії – французькою, організовуваний Софією Русовою страйк мало стосувався їхньої діяльності. Однак вони доповіли міністру Дорошенку, що на знак протесту співробітники залишили приміщення міністерства. Втім, з кабінету міністра вони вийшли з усвідомленням необхідності «негайно відіслати до австрійців ноту протесту», оскільки в ній йшлося про життя людей. Тому Надія особисто відвезла на міністерському «Мерседесі» ноту протесту австрійському представникові графу Фюрстенбергу. Вміння керувати автомобілем додавало жінці-дипломату впевненості – в разі потреба вона могла обійтися без водія.

Поразка Центральних держав у війні, криза Гетьманату і початок повстання у листопаді 1918 року принципово міняли ситуацію в Києві. Надія тримала зв'язок з повстанцями, передаючи через друкарку Ніну Онацьку інформацію, яка могла б їм пригодитися. Проте продовжувала працювати – вже під орудою нового міністра Григорія Афанасєва. Їй було доручено очолити відділ преси, який поспіль з іншими функціями, що входили до компетенції цього підрозділу, видавав задумані ще О.Я. Шульгиним місячники «Ukrainisch Nachrichten» (німецькою мовою) та «Ukraine» (французькою мовою). Франкомовне видання готував колишній секретар Центральної Ради Микола Чечель, давній знайомий Надії Суровцової по Петербургу. Він працював редактором підпорядкованого їй відділу. Підготовлену Миколою Чечелем брошуру із загальними відомостями про Україну французькою мовою вдалося видати лише як одне число часопису. Редактором німецькомовного видання став бібліотекар Університету св. Володимира Веніамін Кордт. До обов'язків начальниці відділу входило також контролювання публікацій київської преси з міжнародної тематики, які могли з'явитися у закордонній пресі, та контакти з журналістами, які прагнули отримати інтерв'ю міністра. «Представники газет не раз приходили по інтерв'ю до Афанасєва, ще частіш їх цікавість з його доручення задовольняла я», – писала Надія Суровцова¹⁹. Як представник зовнішньополітичного відомства вона брала участь у прес-конференціях, які тоді почали проводитися для журналістів. Разом з представниками командування та міністерства внутрішніх справ, які інформували пресу про становище в столиці та справи в

уряді, вона за погодженням з міністром подавала відомості про міжнародні справи. Отже, Надія Суровцова, по суті, стала першим речником МЗС.

Та вже 14 грудня 1918 року гетьман Павло Скоропадський зрікся влади, було відновлено Українську Народну Республіку під керівництвом Директорії. Надія Суровцова залишилася в міністерстві. Його очолив за сумісництвом посада Голова Ради міністрів Володимир Чехівський. Від кінця грудня 1918-го до початку лютого 1919 року поспіль із посольствами, які продовжили діяльність у Німеччині, Австрії, Болгарії, Туреччині та Фінляндії, було засновано дипломатичні місії у Великій Британії, США, Бельгії, Ватикані, Греції, Данії, країнах Балтії (Латвії, Литві, Естонії) та Кавказу (Азербайджані, Вірменії, Грузії), Італії, Нідерландах, Норвегії, Польщі, Румунії, Угорщині, Чехословаччині, Швеції, Швейцарії. Вийхати у закордонне відрядження отримала пропозицію і Надія Суровцова. Її залучили до складу урядової делегації до Парижу для участі в Мирній конференції делегацій держав-переможців у Світовій війні та їхніх союзників на чолі з Г. Сидоренком, якій належало досягти визнання державної незалежності УНР державами-учасниками міжнародного форуму. Відтак у складі делегації створювалася найбільша секція журналістів та інформаційне бюро. Надія Суровцова збиралася до Парижа як секретар інформаційного бюро. Вона зібрала необхідні документи, видання, етнографічний матеріал для декорування приміщення. До складу делегації увійшли О. Шульгин, очільник УТА Д. Донцов та інші досвідчені й менш досвідчені постаті²⁰. Проте дорогу до Парижа подолали не всі. З великим труднощами Надії Суровцовій та кільком іншим членам делегації завдяки виданню швейцарським консулом у Києві Гавріілом Енні візам вдалося дістатися Швейцарії. Однак там вони дізналися про вихід наказу про повернення членів місії, які не доїхали до місця призначення.

Розпочинався новий етап життя Надії Суровцової. Впродовж 1919 – 1925 років вона жила у Відні, навчалася у Віденському університеті, захистила дисертацію «Богдан Хмельницький і ідея української державності» та отримала ступінь доктора філософії. Повернувшись 1925 року додому, Надія Суровцова спробувала повернутися у професію: працювала в Харкові в РАТАУ та редакторкою пресового бюро Народного комісаріату закордонних справ УСРР. Та вже 1927 року «як шпигунка» потрапила до сталінських концтаборів, пройшла всі кола пекла ГУЛАГу. Після звільнення 1954 року і реабілітації 1957 року мешкала в Умані, займалася громадською діяльністю, писала літературні твори і мемуари. Її життя стало символом непокори режиму, а робота в дипломатичних установах – взірцем відповідальності, принциповості та патріотизму.

Ірина МАТЯШ,

доктор історичних наук,

Голова Наукового товариства історії дипломатії

та міжнародних відносин

¹⁹ Суровцова, Надія. Спогади. С. 86.

²⁰ Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені... С. 293 – 295.